

KANTOVA ANTICIPACIJA TRETMANA PRINCIPA UZROKA KAO METODOLOŠKOG PRAVILA

HEDA FESTINI

Pravu teorijsku obradu principa uzroka kao metodološkog pravila koje podstiče učenjake u njihovu istraživanju dao je K. Popper. I sve do danas u metodologiji znanosti problem uzroka ne samo da je ostao jedno od značajnih pitanja, nego je postao mjerilo zastarjelosti ili modernosti nekog pristupa znanosti.

Kant je o problemu uzroka najviše pisao u svojim varijacijama *Kritike čistog uma*. Međutim, kako su I i II izdanje *Kritike*, kao i kasniji *Dodaci* a i ostala djela, za njegova života kao i izdanja poslije smrti, izazvali vrlo različite interpretacije sve do danas, to se taj problem umnogostručio, pa ga je teško obrazložiti bez osvrta na neke izvorne pretpostavke i domete samog kriticisma.

Osnovna Kantova intencija bila je povezati formalnu i materijalnu komponentu u iskustvu a da se formalno ne razriješi potpuno u materijalnom. U *Kritici* Kant je počeo s oskudnim formalnim elementima, ali ih je nadalje povećavao u cilju proširivanja valjanosti samog iskustva, međutim, na štetu materijalne komponente. Stoga se ispostavilo da je osnovna ograničenost *Kritike čistog uma* I izdanja učenje o formalnom prihvaćanju sistematske odredljivosti fizike jedanput zauvijek te se kao dalji zadatak nametnuo zahtjev za proširenjem formalne domene fizike kao sistema o empirijskome, a ne kao empiričkog sistema. Kant se stoga upustio u traženje odgovora na otvoreno pitanje iz *Kritike* I izdanja o specifičnosti zakona prirode koji ne bi fiziku pretvorili u *Natursystem*, nego je ostavili *Lehrsystemom*, tj. formalnim sistemom mogućnosti, kako sam kaže u *Opus posthumum*, a ta bi tek mogla ukazati na valjanu koneksiju formalne i materijalne komponente u fizici. Zbog toga je instruktivan studij Victora Mathieu-a *Opusa posthumum* koji upozorava na to da u njemu dolazi do izražaja u potpunosti Kantovo uporno na-

stojanje da opravda slobodnu upotrebu vlastitih apriornih tvorevina u fizici. Utoliko su prihvatljivije one interpretacije Kantova tretiranja metodologije znanosti koje uzimaju u obzir, slično Heideggeru, da je Kantova stalna preokupacija bila sadržana u traženju i produbljivanju temelja, a što se najjasnije ispoljilo u evoluciji Kantova shvaćanja transcendentale dedukcije.

U pismu Herzu iz 1772. g. Kant je problem dedukcije iznio kao pitanje temelja na kojem počiva relacija onoga što u nama poprima ime predodžbe i objekta. U 13. par. II izdanja *Kritike* problem transcendentale dedukcije najprije se pojavljuje kao pitanje transcendentale dedukcije uopće i to je prvi nedvoumni dokaz Kantova razlikovanja više transcendentálnih dedukcija. Transcendentálna dedukcija uopće jest pitanje prava koje je suprotstavljeno pitanju činjenice, tj. to je objašnjenje kako se pojmovi određeni za apriornu upotrebu i koji ne potječu iz iskustva, *mogu* odnositi na same predmete iskustva (*Kritika*, str. 115). Ako se računa, da upotrebiti jedan pojam znači dati mu određeno značenje, onda transcendentálna dedukcija ima za cilj određenje legitimnog značenja pojmova, tj. legitimnost njihove upotrebe ne sastoji se u dokazu egzistencije nego njihove pretenzije da važe za predmete iskustva. Drugim riječima, transcendentálna dedukcija je postupak otkrivanja uvjeta koji omogućuju predmete iskustva, odnosno, ona ukida nivo neuvjetovanosti, a to i jest glavni domet kriticisma koji mu je osigurao sve postojaniji i konzekventniji Kantov oslonac na mogućnost kao osnovnu kategorijalnu pretpostavku, a ne na nužnost. Ta pretpostavka nije bila sasvim jasno usvojena u *Kritici*, što je vidljivo iz nedovoljne razlike realnosti i mogućeg. Centralizacija Humeovog problema u *Prologomenama* mnogo je određenije otkrila da je temelj koji Kant hoće doseći izražljiv na adekvatan način tek kategorijama *uvjetovanost* i *upotreba*, sukategorijama mogućnosti. U takvom razvojnom značenju treba shvatiti i sve promjene koje je pretrpio tretman transcendentale dedukcije kategorija koja je zajedno s transcendentálnom dedukcijom teorijskog i praktičkog uma u objema njegovim aspektima zapravo egzemplifikacija transcendentale dedukcije uopće. Kant je razmatrao tabelu kategorija u različitim razinama njihova značenja koje proizlaze iz njihove određene upotrebe u određenoj domeni. Sama transcendentálna dedukcija pojmova ne bi uopće bila potrebna kada ne bi bilo te razlike, tj. kada bi postojao samo jedan mogući odnos kao što je najprije mislio za odnos između intuicije i objekta. Veza objekta i kategorija od početka su za Kanta odnos koji u sebi uključuje i mogućnost vlastitog prekršaja, tj. ta veza nije »Müssen-notwendig«, nego »treba da bude« (Sollen). Kao kritičku primjedbu Heidegger iznosi da je Kantova tabela kategorija, za razliku od antičkih mislilaca, ontološki nezaseđena, jer je ontološki nezaseđena tabela sudova koja je uputstvo za otkrivanje svih

pojmovna razuma. Međutim, u I izdanju *Kritike* osjetno i razumsko Kant je još protivstavljao i umjetno povezivao pomoću uobrazilje što je omogućavalo da se pojavi neopravdana metafizička pretenzija tabele kategorija koja se očitovala u tendenciji da one budu organska struktura realnosti definitivna artikulirana pomoću kategorija kao pojmova objekata uopće čija se valjanost povezuje s tradicionalnim pojmom supstancije pomoću formalnog učenja suda. Ako bi se i moglo reći da je na taj način ontološka zasnovanost zapravo postala formalno-logičkom, kako kaže Heidegger, ipak treba uzeti u obzir i vlastiti Kantov sud o ontološkoj osnovi njegove tabele kategorija u spomenutom izdanju. Naime, u 26. par. II izdanja *Kritike* Kant naziva dedukciju i metafizičkom dedukcijom. To je, doduše, izazvalo različite interpretacije i to vrlo oprečne: Fichte, a osobito Hegel, zapravo su prihvaćali jedino metafizičku dedukciju, a Chiodi je npr. smatra običnom koncesijom težnji za simetričnim redom koji bi tako odgovarao onom u transcendentalnoj estetici (str. 37). Međutim, 26. par. iz II izdanja oštra je kritika razmatranja kategorija samih po sebi kako je to pokušao sam izvesti u prvom izdanju. On smatra metafizičkom dedukcijom razmatranje kategorija bez utvrđivanja uvjeta pod kojima se uopće one mogu upotrebiti i takva dedukcija sasvim je protivna njegovoj doktrini o transcendentalnoj dedukciji. U tom pogledu je koncepcija razuma bolje obrađena u II izdanju *Kritike*, gdje sinteza apercepcije nije subjektivni izvor, nego uvjet moguće valjanosti spoznaje u njezinu odnosu prema osjetilnoj mnogostrukosti, a uobrazilja prestaje biti jedna od triju sposobnosti, nego uz apercepciju sadrži samo medijatornu funkciju. Tako zapravo transcendentalna dedukcija kategorija postaje dinamički proces dokazivanja koji u sebi već uključuje pluralitet upotrebe kategorija. Ono što se u Kantovoj dedukciji deducira nisu kategorije, nego njihova određena upotreba. Isto tako mijenja se i koncepcija suda, pa premda još i u 71. par. *Prologomena* zove tabelu suda transcendentalnom tabelom, to je logička tabela suda koja pokazuje logičke funkcije razuma pomoću kojih se na temelju razumskih čistih pojmova konstituiraju mogući intersubjektivni sudovi. Opet aktualiziran pojam upotrebe iz 6. par. *Kritike* još više smanjuje važnost metafizičke upotrebe tabele kategorija, kako svjedoči tekst iz *Prologomena*:

»Ni njezin prvi autor, nití bilo tko drugi nikad nije zamišljao takvu koncepciju kategorija koja bi ih ograničila na eksperimentalnu upotrebu, ali u nedostatku takve koncepcije, koja je u funkciji njihove zasnovanosti ili dedukcije, one su bez ikakve koristi, svodeći se na siromašni popis imena, nerazumljivih i bez pravila upotrebe«. (str. 324)

Zato ispravno kaže Mathieu, da se Kant služi kategorijama kao heurističkim i klasifikatorskim instrumentom, a ne taksativnim i

determinantskim principom. Iz te perspektive onda proizlazi da je logična Kantova završna teza iz posthumnih spisa, kako su kategorije, kao i svi apriorni pojmovi, tvorevine kojima se kao instrumentima slobodno raspolaze u izgradnji znanstvenih sistema (X i XI fascikli). Naravno da pojam »slobodan« ne treba ovdje shvatiti izjednačen s arbitrarnošću, premda Kant ne raspravlja o tome eksplicitno, ali je on implicitno eliminiran njegovim načinom shvaćanja temelja kao uvjetovanosti koji i jest njegova prava ontološka pretpostavka. Prema tome, ne može se reći da je Kantova problematika kategorija bez ontološkog temelja, nego je u I izdanju taj temelj metafizički, kojega se on odriče u 26. par. a postepeno izgrađuje onaj ontološki temelj koji mu omogućuju pojmovi *uvjetovanost* i *upotreba*, tj. antimetafizički temelj mogućnosti. Ta razlika naročito dobro dolazi do izražaja u interpretaciji kategorije uzroka, kao jedne od kategorija relacije.

Ako se razmotri izolirano tekst tabele kategorija, onda se kategorija uzroka javlja u svojoj metafizičkoj upotrebi. Tumačeći paralelizam tabele sudova i kategorija Kant ističe upotrebu logičkih funkcija suđenja od strane razuma pri formiranju trećeg od triju elemenata triju osnovnih klasa kategorija koji je uvijek rezultat spajanja prvih dvaju iste klase. Stoga je treća kategorija po relaciji rezultat spajanja prethodnih kategorija: supstancije i uzroka, kako pokazuje 11. par. Kant kaže da se ne može odmah razumjeti kako supstancija može postati uzrok nečega u nekoj drugoj supstanciji, te da za shvaćanje treba naročiti *actus* razuma, tj. pojam uzroka nastaje kao jedna naročita sinteza do koje se ne dolazi na osnovi iskustvene pravilnosti. On odbacuje »empirijsku upotrebljivost« termina *uzrok* kao nedovoljnu i, naravno, traži transcendentálnu. Kategorija uzroka imala bi metafizičku upotrebu, tj. bila bi shvaćena kao nužni opći uzročni zakon, ako bi se sintetički stav mogao izvesti iz samih kategorija. Tako je u stvari razvio kategoriju uzroka Hegel, kako svjedoče par. 152—159. Ali, Kant je suprotstavio transcendentálnu dedukciju kategorije uzroka metafizičkoj, jer decidirano poriče uzrok kao opći nužni zakon kada kaže da se ne može izvesti sintetički stav: sve što slučajno postoji, ima uzrok (225).

Dalje izlaže izvor transcendentálnog pojma uzroka ovako: samo dva slučaja postoje kada se dvije predodžbe i dva predmeta mogu zajedno desiti: ili predmet omogućuje predodžbu ili sama predodžba omogućuje predmet. U transcendentálnoj upotrebi samo drugo može doći u obzir, ali predodžba ne omogućuje predmet u njegovoj egzistenciji, nego se na osnovi nje u poretku *uzrok-posljedica* može nešto saznati kao predmet i zato tumačenje pojma *uzrok* u 13. par glasi ovako: neko A je takovo da jedno drugo B proizlazi iz njega nužno i po jednome sasvim općem pravilu a priori (119). Sama za sebe kategorija uzroka nema drugo značenje do logičkog, tj. prostog je-

dinstva predodžbi kojima nije dat nikakav predmet, jer zakon uzroka ne postoji u samim pojavama, nego samo za subjekt (144—145). Dođuše, uz njegovu pomoć dolazimo do specijalnog zakona koji važi za pojave, ali se ipak ne može tvrditi da su one iz općeg zakona uzroka izvedene, jer im još treba pridodati iskustvo. Kategorija uzroka je samo apriorni uvjet spajanja raznovrsnosti neke datosti u određenju vremenskih relacija i ne omogućuje spoznaju (par. 26). Transcendentalna dedukcija uzroka pokazala je da ta kategorija ne može biti upotrebljena kao strogi nužni, tj. metafizički zakon. Ona je otkrila slabljenje metafizičke pretenzije kategorije uzroka, pa već po svojoj osnovnoj definiciji pretvara nekadašnju uvjerenost u neoporecivu sigurnost toga zakona u jedno pravilo. Kant je na taj način otkrio prvi od triju elemenata u shvaćanju uzroka kao metodološkog pravila za istraživanje, koje je inače sasvim zamijenilo nekadašnji metafizički pojam uzroka u suvremenoj metodologiji znanosti. Umjesto metafizičke vjere u postojanje općeg neoporecivog zakona, metodološki pojam uzroka kao pravila iziskuje upornost u traganju za općim zakonima.

Kako je kategorija uzroka u tabeli kategorija neupotrebljiva, tj. prazno ime u siromašnoj listi, to je potrebno naći princip koji bi omogućio njezinu primjenu u organizaciji znanstvenog iskustva, a taj princip Kant je nazvao pravilom, dok je njegovu primjenu objasnio u transcendentalnom shematizmu. U stavovima čistog razuma nalazimo tzv. drugu analogiju iskustva kao stav za kategoriju uzroka koji glasi: iz principa da je iskustvo moguće samo na osnovi predodžbe o nužnoj vezi među opažanjima izvodi se osnovni stav da sve pojave u svojoj egzistenciji stoje a priori pod pravilima svog međusobnog odnosa u jednom vremenu (179). Pravilo analogije dopušta da se služi kategorijom u vezivanju pojava po analogiji s logičkim i općim jedinstvom pojmova, ali samo u osnovnom stavu, tj. u sintetičkom stavu transcendentalne upotrebe, a ne i u izvođenju, u primjeni na pojave. Osnovni stav za kategoriju uzroka je slijeđenje u vremenu po zakonu kauzaliteta (189). Uobrazilja spaja dva stanja (sada i prije) na taj način, da jedno od stanja bude prije, a drugo poslije, ali što se objektivno ne može odrediti. Da bi se taj odnos ustanovio kao određen, tj. da bi on prešao iz subjektivnog u objektivno važenje, mora se nužno odrediti redoslijed vremenske sukcesije, a to donosi čisti pojam razuma. Dok je vrijeme osjetni uvjet a priori za kontinuirani tok onog što postoji u ono što slijedi i što nam omogućava uobrazilja, jedinstvo apercipije apriorni je razumski uvjet za kontinuiranu odredbu svih mjesta za pojave u tom vremenu. Sinteza apercipije po osnovnom stavu oslanja se na zakon kauzaliteta, jer je tabela svih stavova analogna tabeli kategorija. Zato kod apercipije jedne pojave razlikujemo stanje A koje pretходи stanju B. Kant kaže da se uvijek *može* naći ovo *pravilo* kod

opažanja onog što se dešava i ono čini nužnim red opažanja koja dolaze jedno za drugim. Međutim, ne dolazi se do tog pravila nakon opažanja, nego je ono uvjet za takvo opažanje (195). To pravilo je pojam odnosa uzroka i posljedice u kojem uzrok određuje posljedicu, odnosno, ono što prethodi je uzrok, a ono što slijedi je nužno njegova posljedica. To pravilo je zakon uzroka i ono nas primorava da događaje promatramo u vremenskom slijedu. No, Kant je zamijetio da se ovo njegovo pravilo naizgled ne odnosi na simultanost uzroka i posljedice. Međutim, on je i sukcesiju tretirao kao simultanost, budući da se i kod sukcesije uzroka i posljedice radi o izvjesnoj njihovoj simultanosti (uzrok počinje ranije, ali on nije prestao, dok je posljedica već tu i bez njihove veće ili manje istovremenosti ne bi ni moglo biti posljedice, 199). Stoga, u svakom slučaju prošlo vrijeme nužno određuje buduće vrijeme (197). Sve to pokazuje da analogija iskustva potvrđuje stav kauzalnog odnosa kao vrlo rigoroznu vezu uzroka i posljedice. No, kako je Kant kauzalni zakon definirao kao pravilo, onda je sama rigoroznost uvjetovana, tj. i nije više rigoroznost. Naime, pravilo upotrebe kategorije uzroka proizlazi iz njegove dinamičke upotrebe, a to znači da ono ne izražava bezuvjetnu nužnost kao stavovi matematičke upotrebe. Iskazujući apriorni karakter nužnosti, takav stav glasi indirektno, tj. on stoji pod uvjetom empiričkog mišljenja u nekom iskustvu, sadržavajući samo diskurzivnu izvjesnost (167, 168). Pravilo glasi: »U onome što prethodi uvijek se nalazi uvjet pod kojim događaj u svakom vremenu (tj. nužno) slijedi« (198). Dva su elementa značajna u njegovoj formulaciji pravila: uvjet i svako vrijeme, odnosno, nužnost kao veza uzroka i posljedice. Ovdje, kao i drugdje (193) Kant stanje koje prethodi, tj. ono što će biti proglašeno za uzrok, naziva uvjetom. Očigledno da ne pravi između njih dovoljnu razliku, odnosno, uvjetu ne pripisuje ono značenje kojega je on poprimio tek u suvremenoj filozofiji, nakon drugačijeg interpretiranja kategorije mogućnosti (što je u stvari, kao što se već vidjelo i sam tražio). Naime, Kant ovdje ne shvaća uvjet onako kako to sugerira njegov nivo mišljenja transcendentale dedukcije, tj. uvjetom ne smatra ono što nešto omogućuje nego determinatorom koji determinira (193). Uzrok se upravo zato preobraća u nužnost, jer se identificirao s takvim poimanjem uvjeta. No, rečenica koja slijedi iza formulacije pravila već donosi korekturu strogog poimanja nužnosti, jer Kant ističe da pravilo izražava stav dovoljnog razloga (198). A dovoljni razlog i nužni uzrok nisu isto, iako je već Leibniz omogućavao takvu konfuziju uvrštavajući dovoljni razlog u formalno-logičke principe, unatoč tome što ga je najprije postavio kao princip empirijske sfere. U skladu s općom koncepcijom transcendentale dedukcije i zbog samog termina »dovoljni razlog«, uzrokom bi se trebalo smatrati uvjet ili uvjeti za koje se nađu dovoljni razlozi. U tom slučaju on bi postao nezaobila-

zan problem kriterija utvrđivanja dovoljnog razloga. Da Kant nije mogao doći do tog problema razumljivo je, jer je on postao akutan tek u suvremenoj metodologiji znanosti u kojoj se javlja i u čitavoj svojoj širini, tj. podjednako je važan za metodologiju prirodnih i povijesno-društvenih znanosti. Kao što je poznato Kantov interes je bio ograničen samo na prirodne znanosti u kojima je tada prevladavao pojam nužnosti (Newtonova mehanika, npr.). Osim toga u logici je suvereno vladao humeovsko-leibnizovski pojam logičke nužnosti, koji je ostavio znatan utjecaj na cjelokupnu Kantovu tabelu kategorija. No, u tom pogledu se također ne može ništa prigovoriti Kantu, jer je isto tako poznato da se logički pojam nužnosti dugo održao, sve do Papove kritike (1958). Prema tome, Kantov stav »u svakom vremenu« je prihvatljiv, ako se prihvaća ne-vremenska logika u kojoj logička nužnost jedino može imati opravdanja. Konačnost vremena do kojeg je pojma Kant došao u svojim razmatranjima razumske apriornosti i njezina dosega, te isto tako i u transcendentalnoj estetici do čega je došao pri kraju svojega života, u kontradikciji su s pojmom ne-vremenskog. (Utješno za Kanta može biti i to što se do korekture ne-vremenskih logika nije došlo ni danas!).

U svemu, Kantovo pravilo za kategoriju uzroka predstavlja se ipak kao drugi element poimanja uzroka kao metodološkog pravila za istraživanje: ono izražava stalnu i upornu tendenciju istraživača da događaje tumači u uzročno-posljedičnom odnosu. Što taj odnos nije uspio objasniti u još manje rigoroznoj formi i dosljednije unutrašnjim intencijama same transcendentalne dedukcije, nije njegova krivica, nego kategorijalnog horizonta znanosti i logike, koji je on nastojao premašiti svojom koncepcijom transcendentalne dedukcije. Još jedan takav pokušaj dolazi do izražaja u razvoju problematike transcendentalnog shematizma, kao rješenja za primjenu kategorije uzroka i koji bi najbolje trebao pokazati da li je Kantova koncepcija uzroka napredovala kao pojam metodološkog pravila.

Shema uzroka, kao produkt empiričke moći reproduktivne uobrazilje i čiste uobrazilje a priori, daje značenje kategoriji uzroka. Kant kaže: shema uzroka neke stvari uopće jeste ono što je realno, poslije čega, kad se ono stavi kako tko hoće, uvijek dolazi nešto drugo. Shema je s jedne strane osjetilna a s druge razumska, pa je predodžba ili slika, jer je slična pojmu i predmetu. Stoga se shema sastoji u sukcesiji raznovrsnosti ukoliko sukcesija podliježe nekom pravilu (156). Prvostepena funkcija povezivanja opažanja i kategorije povjerena je uobrazilji koja je u svom reproduktivnom aspektu slična figuri u prostoru i tako je i prostor obuhvaćen shemom. U svom produktivnom aspektu uobrazilja samu sebe aficira i zato je njezin korijen vrijeme. Shema se, prema tome, temelji u vremenu i kao takova je zapravo formalni i čisti uvjet osjetilnosti, tj. transcendentalna odredba je shema pojma razuma koja omogućuje sup-

sumciju pojava pod kategoriju, a postupak razuma s ovim shemama Kant zove transcendentelni shematizam. Kako je shema uzroka vremenska odredba a priori po pravilima, transcendentelni shematizam u tom slučaju znači da se supsumcija pojava pod kategoriju uzroka može izvesti uz pomoć sheme uzroka koja omogućuje primjenu kategorije uzroka na pojave, po pravilu koje važi za kategoriju uzroka. Kategorija uzroka, kao i sve ostale, ima neku moguću empirijsku primjenu samo pomoću takve sheme uzroka. Zato Kant kaže da sheme restringiraju kategorije (158) na uvjete koji se nalaze izvan razuma, tj. u osjetilnosti, i samo takvom restrikcijom imaju značenje. Po Heideggerovoj ocjeni transcendentelni shematizam odgovara transcendenciji, a shema kao produkt uobrazilje koji se temelji na konačnosti vremena Kantovu ontologiju spoznaje čini *fundamental-ontologijom* koja ocrtava pitanje sastava bitka (184). Međutim, kako je Kantovo učenje o shematizmu čistih razumskih pojmova temelj opće metafizike, kako kaže Heidegger, proizlazi da po ulozi transcendentalne logike, ona ne može biti nego zapadna metafizika (67, 117). No, iz Kantova učenja o transcendentelnom shematizmu proizlazi drugi zaključak po našoj analizi: konačno vrijeme prikazano kao temelj shema ukazuje na egzistencijalnu zasnovanost znanstvenog istraživanja, a to dopušta da se upotpuni zaključak već prethodno naznačen — Kantova metodološka istraživanja se udaljuju od metafizičkog temelja u potrazi za novim egzistencijal-ontološkim temeljom. U tom odjeljku Kant još određenije otklanja mogućnost povezivanja kategorije uzroka s tradicionalnim pojmom metafizike. On ističe da bi se mogao napraviti potpuni sistem, ako bi se kategoriji uzroka dodale predikabilije sila, radnja i trpljenje, ali njemu do takvog sistema nije stalo. U daljnjim napomenama navodi da radnja dovodi do smjene pojava, što se očituje kao izmjena stanja, ali on ističe, da mi a priori o tome nemamo pojma, jer nam je potrebna spoznaja realnih sila, što se može samo empirički dobiti, a a priori možemo ispitati samu sukcesiju stanja prema zakonu kauzaliteta i prema uvjetima vremena, tj. moguće je saznati neki zakon promjena u pogledu njihove forme (201—202, 204). Transcendentelni shematizam, prema tome, pokazuje da je uzročni zakon samo logički, tj. formalni uvjet znanstvene spoznaje. Da bi to svoje centralno metodološko stanovište učvrstio, Kant je napisao odjeljak o transcendentelnoj dijalektici.

U I izdanju *Kritike* još je prisutna tendencija da uzrok bude shvaćen kao nužni zakon zbog mogućnosti prerastanja kauzalnih nizova u obuhvatnu cjelinu, koju daje razum, neometan iskustvenim uvjetom. Na taj način prirodni zakon bi bio nužni uzročni zakon, a kozmološka ideja o totalitetu izvođenja svjetskih događaja iz njihova uzroka bila bi sasvim opravdana. Drugim riječima, ne bi ni bilo antinomija ni neosnovane, nelegitimne upotrebe ideja, što i sa-

činjava njihovu dijalektiku. Kauzalni zakon prirode bi na taj način bio »neumitan«, kako kaže Kant (412). Naime, um zahtijeva bezuvjetnost, tj. nikakav empirijski uvjet, i stoga se on predstavlja kao inteligibilan uzrok koji je za nas transcendentalna i nepoznata osnova osjetnog niza (429). Iako su nezavisni prirodni kauzalitet i kauzalitet slobode koji je ničim neuvjetovan, jer je zasnovan na samom sebi, ipak je moguće njihovo izmirenje. Kant kaže da je teško izvesti njihovo izmirenje, jer je zakon prirodne nužnosti uvjetovan vremenskom konačnošću, a sloboda je bezuvjetna, ničim neograničena, dakle, vanvremenska: kauzalitet uma je sadržan u tome da može drugačije postupati bez obzira na empirijske uvjete (423). Pomirenje tih dvaju sasvim oprečnih principa (ustvari egzistencijalnog i metafizičkog), Kant je izveo pridajući kozmološkoj ideji značenje regulativnog principa: sve u svijetu ima empirijski uvjetovanu egzistenciju i u njemu ne postoji neka bezuvjetna nužnost; za svaki član u nizu uvjeta može se tražiti empirijski uvjet u nekom mogućem iskustvu i nijednu egzistenciju ne možemo izvesti iz nekog uvjeta izvan empirijskog niza, no cio niz može biti zasnovan u nekom inteligibilnom biću (427). Kroz to je oboje istinito: opća slučajnost svih stvari u prirodi i proizvoljna pretpostavka nekog nužnog, ali inteligibilnog uvjeta. Pogreška je u tome, što je Kant stvari u prirodi imenovao pogrešnom kategorijom: upotrebio je termin *slučajnost* po humeovsko-leibnizovskoj tradiciji, umjesto *moćnost*. No kategorija mogućnosti jedina može izraziti i Kantov tzv. inteligibilni uvjet koji je tako nespretno nazvao »proizvoljnom pretpostavkom nužnog uvjeta«. Misao da je uzrok uma kao regulativni princip zasnovan u inteligibilnom biću, tada se dá objasniti kao Kantovo naslućivanje ovisnosti kauzalnih objašnjenja od načina istraživanja istraživača, koji je to inteligibilno biće, tj. tako je Kant anticipirao kasnije nastali znanstveni princip konvencionalizma. Naime, ideja uzroka funkcionira kao shema pojma o jednoj stvari uopće i mi postupamo tako kao da se predmet iskustva može iz zamišljenog predmeta ove ideje izvesti kao iz svog uzroka (497). To znači da ta kozmološka ideja nagoni na traganje unutrašnjih i vanjskih uvjeta pojava prirode putem stalnog istraživanja, koje ne može nikada završiti kao da je po sebi beskonačno te da u njemu nema nekog prvog i najvišeg člana (498) Tako je uzrok, shvaćen kao metodološko pravilo istraživanja, u ovom dijelu Kantove teorije dobio prve natuknice za svoj treći i posljednji element: u znanstvenom istraživanju stalno je prisutna tendencija za stvaranjem koherentnog teorijskog sistema. Dijalektika uma nastaje nelegitimnom upotrebom kategorije uzroka, tj. pretenzijom kozmološke ideje uzroka da uzročni zakon postane metafizički princip na kojem se zasnivaju definitivne teorije o prirodi koje izražavaju njezinu neoporecivu nužnost. Zato cjelokupna elaboracija problematike uzroka u Kanta znači napuštanje metafizičkog principa uzroka

i njegovo preokretanje u pravilo. Međutim, pravilo nije nikakva nužnost, tj. nešto što ne može ne biti, nego se ono može prihvatiti ili prekršiti. Prihvatanjem nekog pravila na njega se obavezujemo, i to Kant postavlja na istraživača kao zahtjev, nazivajući takvu obavezu nužnošću. On je dopustio i prekršaj pravila, jer dijalektika uma nije drugo do nelegitimna upotreba razumskih kategorija, tj. takvom upotrebom kategorije uzroka kršilo bi se pravilo njezine legitimne i valjane upotrebe na području istraživanja prirode. Možda je teže doći do takvog zaključka ako se razmatraju samo Kantove *Kritike*. Svakako da je on određeniji, ako se u obzir uzmu *Prolegomena*, *Kritika rasudne moći* i *Opus posthumum*. Uvjeti valjane upotrebe kategorije uzroka formalno su kompatibilni, kako kaže Chiodi, i sa uvjetima upotrebe kojima se pokorava ta kategorija također u domeni morala (298), što će reći, da osnovna značenja realne uvjetovanosti, i pogrešivi karakter pravila, pripadaju i drugim domenama, te da izvan takvog logičkog jedinstva između raznih domena postoji samo egzistencijalno jedinstvo čovjeka kao »konačnog mislećeg bića«.

Prema tome, problem uzroka Kant je na svim područjima zamislio kao metodološko pravilo, najprije u znanstvenom području, posebno prirodnih znanosti, pridajući mu sve osnovne komponente što mu ih je pripisao i K. Popper riječima: »To je jednostavno pravilo da mi ne treba da odbacimo traganje za univerzalnim zakonima i za koherentnim teorijskim sistemom, niti ikada da napustimo naše pokušaje da uzročno objasnimo bilo koju vrstu događaja koje možemo da opišemo« (78). Drugo je pak pitanje, da li najsuvremenija metodologija još može upotrebljavati Popperov princip, jer je termin uzrok vrlo kompromitiran. Međutim, to ne može ni u kom slučaju umanjiti anticipativni značaj i vrijednost Kantove doktrine o uzroku, jer u procesu slabljenja koncepcije uzroka upravo njemu, uz Humea, pripada prvi i odlučujući korak.

Heda Festini: KANT'S ANTICIPATION OF THE TREATMENT OF
THE LAW OF CAUSALITY AS METHODOLOGICAL RULE
AS METHODOLOGICAL RULE

Summary

In contemporary methodology of science the problem of causality is of central interest, both in natural and in historical-social science. To treat the concept of causality solely as a methodological rule of investigation (K. Popper) implied the abandonment of the metaphysical principle of causality which dominated in science, earlier and in the last century. Although Popper's thesis has been renounced, comprehension of causality as methodological principle has remained up to date the symbol of the turning point in the understanding of science, and the starting point of its modernization. Kant's treatment of the problem of causality has contributed to the introduction of the law of causality as a methodological rule, because it contained each of the three basic aspects: (1) the investigator never refrains from the search for the universal law; (2) he always seeks to explain in causal terms the event he is describing; (3) the investigator never abandons the search for a coherent theoretical system. The first requisite found expression in Kant's acceptance of the *transcendental* application of cause, as opposed to the metaphysical, which meant that investigation was not aimed at the discovery of the existence of the law of causality in events, since the cause is a notion by aid of which something can be perceived as an object. Therefore the category of cause is only an «aprioristic condition of linking the diversity of an entity in the determination of temporal relations» and as such it does not make possible either cognition or the object itself. This category, therefore, expresses the effort to reach the law of causality which is by itself, without the definition of the place of cause in the organisation of scientific experience, just an empty word. The second aspect of causality as methodological rule was manifest in Kant's of the need of a rule which would mark the application of the category of cause in scientific experience. The rule, as described in his second analogy of experience, points to the fact that, because of the notion of causality, we are forced to regard events in temporal sequence, in which what precedes is the cause of that which follows, regardless of whether we are dealing with simultaneity or successivity of time. However, Kant tended to regard the relation of cause and effect too strictly, following in this respect Hume's and Leibnitz' notion of logical necessity, which was in turn due to the strictly causal view then prevalent in science. But in spite of this exception, Kant succeeded to weaken the deterministic tendency by placing the strictly necessary relations of cause and effect within certain limits. The mere treatment of causality as a rule imposed such limits, because no rule could imply a strict necessity — every rule can be broken.